

Henrihs Soms (Daugavpils)

Reģionālā pieeja vēstures pētniecībā: ieskats Vācijas zinātnieku atziņās

Ievads

2003. gada aprīlī un maijā raksta autoram bija iespēja zinātniskā komandējuma laikā apmeklēt Lejassaksijas zemes Fehtas universitāti, kas jau vairākus gadus ir Daugavpils Universitātes sadarbības partneris. Tas ļāva iepazīt Vācijas vēstures zinātnes bagāto pieredzi vietējās (reģionālās, novadu, lokālās) vēstures jomā. Šī pieredze atklājās, studējot zinātnisko literatūru Fehtas universitātes, Austrumeiropas institūta (Brēmenē) bibliotēkās, apmeklējot Mīnsteres zemes baznīcas arhīvu Fehtā, iepazīstoties ar Fehtas reģionālā vēstures institūta darbību, kontaktējoties ar augstskolu zinātniekiem.

Vācijas zinātnieku bagātā pieredze vietējās vēstures jomā ir vispāratzīta. Ar vācu zinātnieku atbalstu un līdzdalību 1999. gadā Latvijā tika organizēta pirmā zinātniskā konference par reģionālisma problemātiku Latvijas vēstures kontekstā¹.

Vācijas zinātnieki atzīst, ka vietējās vēstures pētniecības jomā vairāk nekā simts gadu laikā ir vairākkārt mainījušās teorētiskās nostādnes, izteikti principiāli atšķirīgi viedokļi. Neiztika arī bez pētniecības ideoloģizācijas un politizācijas gan nacisma valdīšanas laikā, gan bijušajā Vācijas Demokrātiskajā Republikā. No šī viedokļa ir skaidrs, ka būtiskāko problēmjaudājumu uzskaitījums vien aizņemtu ievērojamu laiku.

Tāpēc šī raksta ietvaros autors pievērsīsies divām konkrētām tēmām – kas ir reģionālas vēstures priekšmets; kādas ir reģionālvēstures pētījuma svarīgākās iezīmes salīdzinājumā ar vispārējās vēstures pētījumu.

Vācu zinātnieku diskusijas par reģionālas vēstures saturu: “telpas ierobežojums”

Šajos jautājumos vairāk nekā simts gadu gaitā Vācijas zinātnieki ir izstrādājuši vairākas dziļi argumentētas koncepcijas. Iesākums šai pētnieciskajai daudzveidībai, kā uzskata Fehtas universitātes Vēstures un reģionālās pētniecības institūta profesors Joahims Kuropka, ir meklējams 19.gs. beigās, kad attīstījās intelektuāla un psiholoģiska kustība – pievēršanās provincei, kas demonstrēja novēršanos no it kā “slimās” industriālās sabiedrības straujās izplatības. Ap 1900. gadu radās kustība, kuras dalībnieki priekšplānā izvirzīja lozungu “Prom no Berlīnes!”. 19.gs. plaši attīstījās dzimtenes aizsardzības kustība (Heimatschutzbewegung), kas 1904. gadā pārtapa “Dzimtenes aizsardzības savienībā”, kuras statūtu 1. paragrāfā par savienības mērķi tika izvirzīta “vācu dzimtenes savdabības sargāšana”².

Savukārt, par vietējās vēstures pētniecības noteikta perioda rezumējumu uzskata 20.gs. 70.gadus, kad vietējās vēstures pētniecībai bija palicis maz piekritēju un to sāka uzskatīt pat par atpalikušu nodarbošanos. 1978. gadā Pankraca Frīda (Pankraz Fried) redakcijā iznāca rakstu krājums “Novada vēstures problēmas un metodes”³. Tajā tika apkopoti būtiskākie uzskati par vietējās vēstures pētniecību, kuri dominēja iepriekšējos gadu desmitos. 1980. – 1981.gadā savus apkopojošos priekšstatus šajā jautājumā izteica arī vēstures profesors un arhivārs Hans Patze (Hans Patze), kurš 25 gadus bija nodarbojies ar vietējās vēstures pētniecības problemātiku. Zinātnieks aizstāvēja viedokli, ka vietējās vēstures saturu un pētniecības metodes nedrīkst pārmērīgi paplašināt, pētniecība jābalsta uz drošiem vēstures avotiem, piemēram, viduslaiku vēstures sižeti jāatveido no latīņu valodā rakstītiem avotiem⁴.

Uz plašo diskusiju fona, kas pārņēma šajā laikā vēstures zinātņi kopumā, īpaši franču struktūrvēstures un sociālās vēstures ietekmē radās jaunas teorētiskas pieejas arī vietējās vēstures jautājumu izskaidrošanai. Salīdzinājumā ar P.Frīda un H.Paces uzskatiem modernizētu viedokli vietējās vēstures interpretācijā sniedza Konstances vēsturnieks Gerds Cangš (Gert Zang). Zīmīgi, ka autors 1985.gadā izdotajai grāmatai deva nosaukumu “Nebeidzamā tuvināšanās atsevišķajam. Refleksijas par reģionālās

un ikdienas vēstures teorētisko un praktisko derīgumu”⁵. G.Cangs nodēvēja vietējās vēstures pētnieku par “terapeitu”, kuram aktīvi jāanalizē vietējās realitātes (ikdienas vēsturi, biogrāfijas), kuras nav iespējams pilnīgi izzināt nacionālās vēstures līmenī⁶. Tā jaunākās paaudzes pētnieki būtiski paplašināja vietējās vēstures jēdzienu, ietverot tajā jaunas pētniecības jomas un metodes. Jaunākās atziņas šajā jomā drīz tika apkopotas vairākos nozīmīgos Vācijas pētnieku rakstu krājumos. Viens no tiem ir Gottingenā izdots krājums “Landesgeschichte heute” (Zemes vēsture šodien), ko sagatavoja ievērojamais vietējās vēstures pētnieks Karls Hans Hauptmeijers⁷.

Interesi par vietējo vēsturi pēdējā desmitgadē ievērojami paplašināja moderno tehnoloģiju pielietojums. Bibliotēku, arhīvu un muzeju elektroniskie katalogi, retu vēstures dokumentu elektroniskās versijas, apjomīgo avotu apstrāde ar datorprogrammām, datu bāzes pavēra jaunas pētniecības iespējas. Būtiska loma šajā ziņā ir internetam, kas sekmē ne tikai vēstures pētniecību, bet arī popularizē vietējo vēsturi. Kā piemēru var minēt informatīvi apjomīgo un sazaroto mājas lapu “Reģionālā vēsture”, kas darbojās kopš 2002. gada marta pēc bavāriešu vēsturnieku komisijas iniciatīvas. Tā ir vācvalodīgās virtuālās vēstures bibliotēkas nodaļa, kurai ir izteikta akadēmiska ievirze. No sākumlapas informācijas izriet, ka Vācijas zemju un reģionu pētniecībā ir iesaistītas vairākas atsevišķas institūcijas (8 elektroniskas norādes), starp kurām minams arī Lejassaksijas vēsturiskās reģionu pētniecības institūts, kas dibināts Hanoverā 1998. gadā. Institūta valdes priekšsēdētājs ir profesors K.H.Hauptmeijers, kurš vada arī Hanoveras universitātes vēlo viduslaiku un agro jauno laiku vēstures semināru saistībā ar reģionālo un lokālo vēsturi. “Reģionālās vēstures” sākumlapā ir arī informācija par Lejassaksijas arhīviem (21 norāde), muzejiem (17 norādes), universitātēm un mācību priekšmetiem (19 norādes, arī informācija par Fehtas universitātes Vēstures un reģionālo pētījumu institūtu)⁸.

Viena no problēmām, ar ko saskaras vietējās vēstures pētnieks jau pētnieciskā darba ievadā, ir izpētes objekta „norobežošana”. Kā veidojās šis „izgriezums” no vispārējās vēstures? Šajā ziņā Vācijas vēstures zinātnē vērojama pat paradoksāla situācija, ka pie vietējās vēstures pētījumiem tiek pieskaitīti darbi ne tikai par Vācijas zemēm, to atsevišķām daļām, bet arī par pagastiem, miestiem, pilsētām un pat to

rajoniem un ielām. Un tos visus mēdz reizēm saukt par reģionālpētījumiem. Tātad norobežošanās ir tālu diferencējusies daudzās sīkās, pārskatāmās telpiskās vienībās. Lai vieglāk būtu atrast kopsaucēju, pragmatiski tiek ieteikts lietot jēdzienus “uz mazu telpu orientēta vēsture”, “vēsture mazās telpās”, “uz telpu attiecināta vēstures zinātne”. Tas, protams, neatrisina problēmu, jo atšķirības starp pētāmajām telpiskajām vienībām ir būtiskas. Neskatoties uz to, šie zinātniskie meklējumi ir interesanti un noderīgi arī Latvijas vēstures pētniekiem, kuri pievērš uzmanību dažādu Latvijas novadu, rajonu un pagastu vēsturei.

Turpmāk rakstā autors lieto jēdzienu „reģions”, kas šajā gadījumā būs nosacīts kopnosaukums visām telpiskām vienībām, kuras nonākušas zinātnieku uzmanības centrā.

Vēlreiz jāatgādina, ka Vācijas zinātniskajā literatūrā jēdzienu „reģions”, ”novads”, „dzimtene” skaidrojumam veltīta liela uzmanība, pastāv ievērojama viedokļu dažādība. Tā šķiet, ka šo jēdzienu analīzei nepieciešams atsevišķs pētījums. Tomēr šajā rakstā nevar iztikt bez dažiem terminoloģiskiem skaidrojumiem.

Vēsturnieks Ernsts Hinrihs (Ernest Hinrich), kurš 20.gs. 80. gados vadīja vēstures skolas mācību grāmatu pētniecības institūtu Braunšveigā, secināja, ka vietējās vēstures pētniecībā, konkrētajā gadījumā Vācijas atsevišķu zemju vēstures (Landgeschichte) izpētē, ir iespējami trīs lieli pētniecības slāņi (Schicht) ar atšķirīgu saturu un uzdevumiem⁹. Pētnieks piedāvā Vācijas zemes vēstures zinātnes pamatelementu (Konstitutionselemente) apkopujošu uzskaitījumu atkarībā no pētāmās telpas dažādiem skatupunktiem (skat. shēmu).

Zemes vēsture (Landgeschichte): saturs un metodes

A. Valstiski – konstitucionālais vēstures aspekts						
Vācijas zeme = politiskā telpa						
(1) Valsts un dinastiju vēsture	(2) Statistiskā, topogrāfiskā un kultūras vēsture	(3) Dzimtenes un lokālā vēsture	(4) Pārvaldes un konstitūcijas vēsture			
B. Ģeogrāfiski novadpētnieciskais aspekts						
Vācijas zeme = ģeogrāfiskā telpa						
(5) Antropo- ģeogrāfija	(6) <i>Geographie Humaine</i>	(7) Apdzīvotības vēsture	(8) Vēsturiskā valstsmācība	(9) Kultūras telpas pētīšana	(10) Vēsturiskā ģeogrāfija	
C. Sociālvēstures un antropoloģiskais aspekts						
Vācijā zeme = sociālā telpa						
(11) Saimniecības un sociālā vēsture	(12) Kultūras vēsture	(13) Francijas struktūrvēstures metodes	(14) Reģionālvēsture, reģionālā sociālā vēsture	(15) Vēsturiskā etnogrāfija, mentalitāšu vēsture	(16) Vēsturiskā antropoloģija, kultūras antropoloģija	(17) Ikdienas vēsture

Telpas ierobežošana Vācijas zemju vēstures pētniecībā nešķiet īpaši problemātiska, jo zemju robežas bija vēsturiska realitāte sakarā ar vairāk nekā 300 vācu valstiņu pastāvēšanu viduslaikos un jaunajos laikos, kad centrālajai varai bija maza nozīme un dominēja valstiņu liela atrautība. No šī viedokļa Vācijas zemju pētniecības (Landesforschung) pieredze šķiet vērā ņemama arī Latvijas novadu – Vidzemes, Kurzemes, Latgales izpētē, jo procesi 17. – 19.gs. skaidri demonstrēja šo novadu administratīvo nošķirtību, atšķirīgu pārvaldi, tiesu varu un saimniekošanas sistēmu. Tādējādi jēdzienu “Landesforschung” satura ziņā var pietuvināt Latvijā izplatītajam jēdzienam “novada pētniecība”.

Pētāmās telpas robežu jautājums citādi tiek skatīts reģionu izpētē. Pēc zinātnieku domām virsroku gūst uzskats, ka reģionu definē paši zinātnieki pētniecības praktiskiem nolūkiem. Dažkārt uzskata, ka reģions ir mākslīgs veidojums un kā konstrukcija pastāv tikai pētnieku darbos. Vāciešu izpratnē reģions var būt kādas zemes (Land) daļa, piemēram, Lejasaksijas ziemeļrietumu daļa. Kā reģionus var apzīmēt dabas ziņā homogēnas teritorijas (piejūras reģions, zemienes reģions). Reģioni lielākās daļas pētnieku skatījumā nemēdz būt valsts administratīvi teritoriālas vienības. Tajā pašā laikā reģions var būt valsts pārvaldes un plānošanas vienība. Francijā kopš 1986. gada ir izveidoti 22 reģioni, kurus vada demokrātiski vēlētas ģenerālpardomes. Arī Latvijā mūsdienās ir saimnieciskie reģioni, piemēram, Latgales plānošanas reģions. Savukārt 18 gs. Oldenburgas un Minsteres hercogistes pētniecība ļāva fiksēt 11 atšķirīgas saimnieciskas telpas – reģionus. Reģions ir mainīgs. Reģions var sarauties līdz relatīvi mazai telpai, tomēr, kā uzskata Oldenburgas Universitātes vēstures profesors Ernests Hinrihs grūti iedomāties atsevišķu ciematu vai pilsētas daļu vēsturi kā reģionālvēsturi. Sīkāku telpisko vienību pētniecība ir lokālās vēstures uzdevums¹⁰.

Ja vēlamies iepriekš nosauktās telpiskās vienības, kas tiek minētas Vācijas pētnieku darbos, sarindot loģiskā secībā, tad izveidojas šāda sakarība: reģionālvēsture ir starpposms starp novada vēsturi un lokālo vēsturi.

Svarīgi ir konstatēt, ka gan reģionālvēsture, gan novada vēsture orientēta uz telpisku norobežojumu. Atšķirība ir tā, ka novada vēsturei, kas orientējas uz vēsturiskajām telpas vienībām (visbiežāk piemēram, dinastiju valdījumiem) telpas norobežošana notiek skaidri un konkrēti. Salīdzinājumā – reģionālvēsturei robežu veidols ir mainīgs, izplūdis.

Novadpētniekam jāapzinās, ka neviena novada vēsturiski definēta zeme nekad nav bijusi izolēta sala, un arī, lai cik specifiski ir noritējusi attīstība kāda novada iekšienē, vienmēr iezīmējās kopēja saikne ar procesiem citos novados. Vācu autori mēdz uzsvērt, ka reģionālo pētījumu pievilcība ir tieši tajā apstākļi, ka teritoriju robežas nekad nevar asi un strikti novilkt.

Vācu zinātnieku diskusijas par reģionālas vēstures saturu: “izplūdusi hronoloģija”

No telpas norobežošanas principa loģiski izriet vēl viena reģionālā pētījuma kategorija – hronoloģija. Tā vienlaicīgi ir arī reģionāla pētījuma atšķirība no vispārējās vēstures. Ja vispārējai vēsturei vai tās daļām ir skaidri definēti hronoloģiskie ietvari, tad uz mazu telpu orientētiem pētījumiem hronoloģiskie rāmji ir “izplūduši”. Kāpēc? Reģionālai vēsturei ir atšķirīga no vispārējās vēstures individuāla hronoloģija. Bavārijas Zinātņu akadēmijas bavāriešu novada vēstures komisijas zinātniskais referents, viduslaiku, jauno laiku un Bavārijas vēstures profesors Minhenē Ludvigs Holcfurtners (Ludwig Holzfurtners) savu nostāju ir definējis skaidri: “Katram reģionam, novadam ir savs vēstures „sākums”¹¹.

Kā liecina Vācijas vēstures gaita, novadu vēstures sākums lielākoties ir saistīts ar viduslaiku vēsturi, kad dibinājās daudzie firstu valdījumi, kuros risinājās katram sava vēsture. Ne bez iemesla mūsdienās zemju vēstures profesoru konkursos Vācijā no kandidātiem lielākoties tiek prasīta pasniegšanas atļauja viduslaiku vai jauno laiku vēsturē. Ar viduslaikiem te jāsaprot vismaz vēlīie viduslaiki un arī jauno laiku sākums, un vairums gadījumu jāietver arī viduslaiku kulminācijas laiks.

Šīs vai citas līdzīgas atziņas novada vēsturniekam nekādā veidā nedot tiesības apšaubīt vispārvēsturisko hronoloģiju. Pētniekam tā pat ir vajadzīga, lai novirzi, kura parādās viņa pētniecības objektā, varētu atpazīt.

Vācu zinātnieku diskusijas par reģionālas vēstures saturu: starpdisciplinārā pieeja

Nākošā būtiskā reģionālpētījuma pazīme – starpdisciplinārā ievirze (skatīt shēmu). Tā ir saistīta ar reģionālā pētījuma plašo tematiku, kas aptver politiskās, sociālās un saimnieciskās, gara un kultūras vēstures jautājumus. Reģionālpētniecībā nepastāv noteikts tēmu kanons, tematiku ierobežot izrādās ārkārtīgi grūti.¹² Var runāt tikai par jau izveidojušos pētniecisko praksi, kurā dominē smagumpunkti jeb struktūrtēmas. Pie tādām var pieskaitīt arī apdzīvotības vēsturi (telpas pārņemšanu īpašumā un tās iekārtošanu), iedzīvotāju vēsturi ar vēsturiskās demogrāfijas metodēm, izglītības vēsturi. Līdz ar to reģionālā pieeja rada labvēlīgus priekšnoteikumus faktiski visu vēstures speciālo disciplīnu pielietojumam. Ilustrācijai sīkāk ir vērts pakavēties pie vēsturiskās demogrāfijas nozīmes reģionālpētījumos, ko bieži ir akcentējuši arī Lejassaksijas pētnieki (piemēram, Lejassaksijas un Brēmenes vēstures komisija). Šie pētījumi ļauj dziļi izanalizēt lielās pārmaiņas iedzīvotāju dzīvē (dzimšana, precības, nāve) un tās var sīki dokumentēt pēc baznīcu grāmatām, kuras Vācijā, tostarp Lejassaksijā ir labā stāvoklī, jo šajā federālajā zemē arhīvu fondi ir plaši un labi sakārtoti. Darba autoram bija laba iespēja iepazīties Fehtā ar vietējā baznīcas arhīva fondiem. Kā apbrīnas vērtu faktu var pieminēt to, ka jau kopš 20.gs. 30.gadiem ir aizsākta reto baznīcas grāmatu kopiju sagatavošana. Grāmatas tiek gan pārrakstītas, gan fotografētas.

Reģionālpētījuma būtiskāko iezīmju uzskaitījumu būtiski papildina tā salīdzinošais raksturs. Šī salīdzinājuma iespējamība izriet no daudzu vēstures disciplīnu iesaistīšanas reģionālpētījumā. Kā jau tika norādīts, pārlicinoši šajā ziņā ir vēstures demogrāfijas dati. Šie statistikas dati vietējos reģionālajos

arhīvos ir neapstrīdami un “caurspīdīgi”, kas ļauj no salīdzinošās iedzīvotāju vēstures nonākt pie salīdzinošās reģionālvēstures.

Pievēšanos nos novadam, reģionam, lokālai telpai (pagastam, draudzei, ciemam) nosaka ne tikai interese par vēsturisko pagātņi, bet arī šodienas realitāte un nākotnes paredzējumi. Šāda doma bieži izskan vācu pētnieku darbos. Mūsdienu sabiedrības straujās modernizācijas un informācijas sabiedrības veidošanās apstākļos “neapturamā tuvošanās atsevišķajam” ļauj mums labāk paciest vienveidīgāk kļūstošu pasauli¹³. Vienlaicīgi skaidrs un saprotams ir arī kas cits – līdz ar skatu uz reģionu nedrīkst pazust skats uz pasauli un atklāto nākotni, jo tikai tā reģionālās identitātes saglabāšanai un kopšanai var rast attaisnojumu.

Atsauces

- ¹ Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģions un identitāte vēsturē. Konferences materiāli. - Rīga: SIA N.I.M.S, 1999.
- ² Kuropka, J. Thesen zur regionalen Identität //Region und Regionalismus. Herausgegeben von Volker Schulz. – Cloppenburg: Runge GmgH, 1994. – S.21.
- ³ Probleme und Methoden der Landgeschichte. Herausgegeben von Pankraz Fried. – Darmstadt, 1978.
- ⁴ Hans Patze. Landgeschichte //Jahrbuch für historische Forschung (AHF). – 1980. – S.15-40; 1981. – S.11-33.
- ⁵ Zang, G. Die unaufhaltsame Annäherung an das Einzelne. Reflexionen über den theoretischen und praktischen Nutzen der Regional- und Alltagsgeschichte. Konstanz, 1985.
- ⁶ Hauptmeyer, C.H. Zur Einführung // Landgeschichte heute. Herausgegeben von Carl-Hans Hauptmeyer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – S.10-11.
- ⁷ Landgeschichte heute. Herausgegeben von Carl - Hans Hauptmeyer. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – 129 S.
- ⁸ <http://www.landgeschichte.de>
- ⁹ Goetz, H.-W. Proseminar Geschichte: Mittelalter. 2.Aufgabe. – Stuttgart: Eugen Ulmer, 1993. – S. 409.
- ¹⁰ Hinrihs, E. Regionalgeschichte // Landgeschichte heute. Herausgegeben von Carl-Hans Hauptmeyer. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – S.18
- ¹¹ Holzfurtnner L. Landesgeschichte //Aufriss der Historischen Wissenschaften in sieben Bänden. Hrsg. Von Michael Maurer. Band 2. Räume. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2001. – S. 358.
- ¹² Holzfurtnner, L. Landesgeschichte ... – S. 359.
- ¹³ Skatīt piemēram: Kuropka, J. Thesen zur regionalen Identität... – S.32.